

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94 (439) "1301/1526": 633.1

DOI: 10.24144/2523-4498.2(45).2021.246896

ВИРОБНИЦТВО І ПЕРВИННА ОБРОБКА ЗЕРНА В КОМІТАТАХ УНГ, БЕРЕГ, УГОЧА ТА МАРАМОРОШ У СЕРЕДНЬОВІЧЧІ

Міговк Ріхард Юрійович

старший викладач кафедри історії Угорщини та європейської інтеграції,

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород

E-mail: rihard.myhovk@uzhnu.edu.ua

Дослідження вивчає виробництво та первинну обробку зерна в комітатах Унг, Берег, Угоча та Мараморош в епоху середньовіччя. У середні віки основною їжею був хліб, який виготовлявся з різних видів зерна. На території сучасного Закарпаття його виробляли першочергово з пшениці та жита, і хліб становив невід'ємну частину щоденного раціону людей. З часу заснування угорської держави сфера виробництва продуктів харчування змінилася: тваринництво поступово замінило землеробство. З послідовним розвитком села як системи стало поширюватись також внутрішнє та зовнішнє землеробство. Зерно вирощували на орних землях подалі від будинків, що було пріоритетом. Щоб зрозуміти систему, засновану на сімейному господарстві, необхідно розрахувати кількість осіб у сім'ї; з отриманої величини можна визначити середню кількість населених пунктів, яка показує, яка площа землі була необхідною для виробництва хліба на сім'ю та населений пункт. Хліб випікали у двотижневому циклі, коли на сім'ю виходило 30 кг. Вирощування зерна – це перший етап процесу, за ним слідує перемелювання, тобто другий етап. Переробка зерна у борошно відбувалася у млинах, яких було декілька видів. У нашому регіоні були поширені водяні млини, яких також існує кілька різновидів. Від водяних млинів відокремлюємо струмковий млин і плавучий млин. У випадку нашого регіону виявлено обидва різновиди. Млини працювали не цілий рік, вони могли працювати лише при належному рівні води. Тому ні в зимові холоди, ні влітку млин не міг працювати, тому подрібнення борошна, необхідного для хліба, відбувалося переважно навесні та восени. Млини були однією з найскладніших технологічних машин того часу, експлуатація та обслуговування якої вимагали спеціаліста з відповідними знаннями. Млини можна використовувати для подрібнення зерна, а також для розпилювання та подрібнення деревини. У процесі вивчення наявних джерел на території чотирьох комітатів вдалось визначити декілька десятків водяних млинів, що дає змогу краще вивчити технологічний розвиток епохи.

Ключові слова: виробництво зерна, первинна їжа, сільське господарство, млин, населений пункт, Унг, Берег, Угоча, Мараморош, комітати.

Постановка проблеми. Подібно до сьогоденного способу життя, головне завдання дорослих людей, так само, як і в середні віки, – праця. Як це виглядало у повсякденному житті? Якими були інструменти, як виконувалася робота та яким був технічний розвиток епохи? Звичайно, виникає безліч питань, і маємо відповісти на численну кількість речей.

У середні віки більшість населення Угорщини становили люди, які мешкали в сільських поселеннях і займалися сільським господарством та тваринництвом. Це було особливо характерно для часів Арпадів, однак це не надто сильно змінилося з XIV століття. Кожна суспільна категорія в тій чи іншій формі була залучена на певному етапі сільського господарства і тваринництва. Переробка виробленого зерна відіграла важливу роль у повсякденному житті, а також давала дохід особі, яка утримувала млин.

Мета роботи: представити виробництво зерна та його первинну обробку в комітатах Унг, Берег, Угоча та Мараморош у середньовіччі. Млини становили єдиний промисловий об'єкт середньовіччя, розвиток якого дає уявлення також про технологічний розвиток епохи.

Вивчення проблеми. У нашому розпорядженні є небагато літератури з питань середньовічного

землеробства, зокрема, стосовно питання виробництва зерна. На даний час з'явилися публікації переважно про середньовічне землеробство в Угорщині [Belényesy, 1954; Makka, 1982], а стосовно нашого краю – етнографічні дані, які містять дані щодо XIX–XX століття [Тиводар, 2011]. Побачили світ декілька праць з історії середньовічних млинів та їх технологічного розвитку. Маємо на меті виділити дві з цих праць, які і донині лежать в основі досліджень млина. Перша – Калман Ламбрехт «Книга угорських млинів» [Lambrecht, 1915], яка, в першу чергу, займається вивченням млинів, як господарських об'єктів. Друга основна праця – Пал Понграц «Старовинне будівництво млинів» [Pongrácz, 1967], в якій йдеться про технічну будову млина. Звичайно, існують нові праці, які вивчають історію млинів певного комітату чи регіону [Enzsöl-Lővei, 1994, Fügedi, 1960, Gerevich, 1984, Györfly, 1997, Ferenczi-Heckenast, 1980, Iványi, 1918, Károlyi, 1960, Kiss, 1978, Vajkai, 1995]. На жаль, щодо чотирьох комітатів, які становлять назву нашої роботи, ми зустрічаємо лише окремі дані [Lehoczky, 1881, I–III, Bélay, 1943, Szabó, 1994, Engel, 1985, Vajda, 2012, Gulyás, 2014].

Виклад основного матеріалу. До кінця епохи Арпадів значно зросла величина оброблюваних земель, при тому, що для Угорщини все ще була

характерною дуже велика кількість худоби. Таке вагоме збільшення врожайності також стало основою для двох значних змін. З одного боку, загальне і значне збільшення населення. Кількість жителів, яких нараховувалося близько 1 мільйона на час завоювання Батьківщини (завойовники разом з народами, які тут проживали), подвоїлася до XIII століття, більше того, ймовірно, що збільшення численності населення було вищим, особливо, якщо візьмемо до уваги, що оселилися нові етнічні групи. Крім того, збільшення сільськогосподарського виробництва також дозволило створити міські центри зі значною концентрацією населення, де переважна більшість займалася ремеслом та торгівлею (Берегово, Севлюш (Виноградів), Мукачево і т.д.). Звичайно, існували території, які через свої географічні особливості чи мінеральні ресурси переважно з XIV століття потребували ввозу продукції (Хуст, Вишково, Тячів, Довге Поле і Сігет).

Відбулася також значна трансформація структури поселень. Порівняно з особливостями колишніх сіл та менших поселень була створена мережа сіл із багатьма спільними рисами. У цих поселеннях сформувався внутрішній устрій та скупчення, що стало наслідком прямого витіснення орної землі з будинків і створення межі села на основі системи внутрішніх та зовнішніх ділянок. У багатьох випадках кріпацькі будинки були зосереджені навколо церкви та вздовж поміщицької курії, яка часто стояла на підвищенні. Села були здебільшого у вулично-рядовому розташуванні, на довгих внутрішніх ділянках, мали перпендикулярні вулиці. У безпосередній близькості від будівлі стояли господарські будови, споруди для зберігання врожаю, дуже схожі на ті, які етнографічні дослідження спостерігали в сучасних сільських будинках [Belényesy, 1965, 58. old.].

Господарські споруди, які стояли поруч з житловими, вказують на зв'язок того, що з розвитком сільського господарства створювався надлишок, який вимагав більш серйозних споруджень для зберігання. Також спостерігається збільшення поголів'я худоби, яке утримувалося біля будинку в хлівах, що мали вигляд ями, або в спорудах, побудованих на землі. На початку пізнього середньовіччя, окрім чисельності великої рогатої худоби та коней, порівняно зросла частка свиней, яка пізніше поступово зменшувалася; разом з цим, дещо коливалася частка дрібної худоби. Найчастіше позаду будинку, в частині внутрішньої ділянки, розміщувалась територія, яку обробляли переважно для вирощування садових та городових культур. Більша частина межі вже тоді оброблялася і була розділена на виноградники, всередині яких простягалися ділянки [MN, 2001, 196. old.].

З розвитком сільськогосподарської та переробляльної техніки (плуг, млин) також збільшився обсяг культивованих площ. Завдяки збільшенню чисельності населення на межі XIII – XIV століть оброблювані площі розширилися до схилів передгір'я. У чотирьох комітатах більшість населених пунктів, які існують сьогодні, сформувалися до кінця середньовіччя. Відповідно, стали обробляти більше площ, придатних для землеробства і тваринництва.

Яка кількість землі була необхідною для задоволення щорічних потреб середньостатистичної

родини в їжі? Для визначення цього нам знадобиться декілька даних, по-перше, середній розмір сім'ї, кількість споживаної їжі та врожайність зерна з гектара. Середній розмір середньовічної родини становив 6,2 чол. [Kubinyi, 1996, 139. old.]. Для більш точного розрахунку важливо визначити чисельність населеного пункту. Проблема становить те, що історики наводять різні цифри для цього періоду, а саме, скільки людей населяло певний населений пункт. Дьордь Дьорффі на початок XIV століття називає цифру 100 осіб [Györffy, 1963, 57. old.], Іштван Сабо нараховує 150–200 осіб [Szabó, 1966, 79. old.], в той час як Дюла Крішто стверджує, що у 14 столітті лише в 10 % сіл проживало більше 40 сімей, тобто понад 200 осіб [Engel-Kristó-Kubinyi, 1998, 114. old.], тобто на початку XIV століття слід вважати саме таку чисельність населеного пункту.

Андраш Кубіні впорядкував чисельність комітатів на підставі перепису Ернуста Жигмонда 1494 – 1495 рр. [Kubinyi, 1996, 135–161. old.]. Для середньостатистичної середньовічної сім'ї оперуємо цифрою 6,2 особи; у 100 кріпацьких господарствах у середньому мешкало 122 кріпацькі родини. Відповідно до цього, нам потрібно використовувати коефіцієнт 6,2 і 1,22 [Kubinyi, 1996, 138–139. old.]. Крім того, слід враховувати кількість звільнених від сплати податків вільних осіб, вїттів та ремісників на службі у знаті, що становить близько 5% від усього населення [Kubinyi, 1996, 140. old.]. Кількість желярів налічувала близько 25%. У цьому випадку ми можемо погодитися з розрахунком Іштвана Сабо та Дюли Крішто, згідно з якими, середнє населення села у XIV столітті становило менше 200 осіб, тобто, ми використовуємо в середньому чисельність 150 осіб.

Стосовно другого питання – споживання хліба – ми маємо лише етнографічні дані, у яких говориться про випікання хліба кожні два тижні [MNL, 1980, III, 144. old.], яке вироблялося з 30 кг борошна [AK, 1997, III]. Тобто, місячна потреба в борошні становила приблизно 60 кг. Якщо дане число помножити на 12 місяців, то виявляється, що середньостатистична сім'я потребувала 720 кг борошна для задоволення своїх річних потреб. Таким чином, добова частка становила всього 320 грам на одну особу; ймовірно, дорослі споживали більше, а діти менше. Щоб відповісти на останнє питання, а саме: скільки землі потрібно було одній сім'ї для самозабезпечення, – необхідно врахувати кілька факторів. По-перше, слід врахувати врожайність 1 га землі.

Ми не володіємо достовірними даними, але при вивченні середньоевропейських показників цього часу виявляється, що земля давала врожай зерна 410–1000 кг [Lanslor-Eskelner-Bakers]. Середній показник, таким чином, становитиме 600 кг/га. Показник урожайності насіння становив у середньому 3–4,5. До цього додається також кількість насіння, яке зберігалось для посіву на наступний рік; якщо врахувати чотирикратну врожайність, то необхідно додати до річної кількості борошна $\frac{1}{4}$, тобто 180 кг. Для виробництва отриманої кількості – 900 кг зерна – потрібно 1,5 га орної землі. Крім того, у середньовіччі застосовувалося двопілля, тобто кожного року засівалася лише половина поля, що автоматично означає, що сім'я потребувала 3 га,

щоб виробляти необхідну кількість зерна для власного випікання хліба. Якщо додати до цього землю, необхідну для виробництва інших продуктів харчування (особливо круп), а також городу, садів, виноградників та луків, то ця кількість одразу сягає 10–12 га. Таким чином, ми можемо зробити висновок, що в середні віки нижня межа середньої загальної кількості кріпацьких ділянок становила 10 гектарів [Szabó, 1940, 16. old.], тобто було неможливо забезпечити річні потреби сім'ї меншою кількістю земельної площі.

Серед осілих угорців це призвело до зміни способу життя, розвитку сільського господарства та ремесла. Спочатку сім'ї задовольняли власні потреби в борошні на ручних млинах. Пізніше збільшене споживання вже не могло задовольнятися такими примітивними пристроями. На цей час в Угорському королівстві припадає утворення перших сухих та водяних млинів.

Король Іштван I переселив до країни іноземців (*hospes*), які походили з римської культурної території. В їхньому колі уже був відомий водяний млин. Переселенці з'явилися насамперед у дворах з більшою чисельністю осіб. Для обслуговування потреб багатолюдного двору вже можна було побудувати млин. Будівництво млинів було характерно не тільки у феодалних помістях, але і в монастирях, які першочергово були орієнтовані на самозабезпечення [Pongrácz, 1967, 9. old.].

Використання річкової води як джерела енергії стало можливим завдяки винаходу водяного колеса на Стародавньому Сході у II ст. до н.е. Водяний млин був відомий вже у I ст. до н.е., але не отримав широкого застосування, оскільки сухий млин, на якому працювали раби і тварини, був дешевшим. Лише зі зменшенням рабської сили, у III – IV ст. почалося використання водяного млина. Спочатку його поширення було надзвичайно повільним, і тільки у VIII – IX ст. він набув широкого розмаху. Використання водяних млинів розповсюдилось із заходу на північ, а також схід; в Угорщині вони стали використовуватись в XI ст. [Heckenast, 1980, 8. old.]. У цей час у нашому краї ще не були засновані перші постійні поселення, тож і не зустрічаємося з даними щодо використання водяних млинів. Звісно, питання появи поселень заслуговує кількох окремих праць, але в цьому випадку ми посилаємося на дані, які можуть бути підтвержені архівними джерелами. Як і в моїх попередніх статтях [Міговк, 2013, стор. 3–7, Mihók, 2015, 112–117. old., Mihók, 2015 (II), 280–287. old.], у даному випадку я опираюсь на впорядкований мною каталог, в основі якого лежать архівні матеріали.

Оскільки будівництво млина відносилось до феодалних привілеїв, збіднілі дворяни, вільні громадяни та кріпаки могли будувати млин лише за попереднім дозволом, або з викупом права на воду. За використання такого місця для млина чи самого млина стягувалася плата [Pongrácz, 1967, 12. old.].

Водяний млин використовував енергію води шляхом двох механізмів: 1. Вал водяного колеса, що обертався в горизонтальній площині, водночас був валом обертання жорен, як турбіна. 2. Водяне колесо, що оберталося на горизонтальному валові, приводило в рух жорна зубчатою передачею [Juhász, 1991, 154.

old.]. Використання водяної енергії стало можливим завдяки застосуванню клапана на валі водяного колеса, перетворюючи обертальний рух у зворотно-поступальний рух. Так, починаючи з XI ст. поряд із перемелювальним млином з'явився подрібнювальний, лісопилний та валяльний млин [Heckenast, 1980, 8. old.].

У залежності від способу подачі води до водяного колеса розрізняють 3 види млинів: нижньо-, середньо- та верхньобійні [Pongrácz, 1967, 23. old.]. У нижньобійних млинах потік води рухає колесо знизу, в той час як у верхньобійних млинах вода поступає на колесо зверху [Vajkai, 1995, 40. old.]. Винахід верхньобійного водяного колеса у цих промислових пристроях збільшив ефективність механізму, тому що до сили води додавалась енергія її падіння [Heckenast, 1980, стор 8].

На території Угорського королівства верхньобійні млини – згідно з найновішими дослідженнями – з'явилися у другій половині 13 століття (1277) [Vajkai, 1995, 40. old.]. Цей метод використовувався у т.зв. потічкових млинах. При застосуванні такого механізму вздовж ріки чи потічка створювалось водоймище, іноді формували окремих канал для оптимізації енергії води [Juhász, 1991, 154. old.].

Скільки ж виробляв млин? Визначення може бути лише відносним, оскільки в більшості випадків документи не говорять про кількість водяних коліс, які могли збільшити виробництво. Млин міг задовольнити потреби близько 250 осіб, тобто 30–40 сімей [Ferencsi, 2006, 128. old.]. Згідно з даними, водяні млини, зокрема, потічкові, ми знаходимо у чотирьох комітатах на території Верхньої Тиси. Варто оглянути кількість млинів та їх розташування в межах комітатів у порядку, зазначеному в назві.

З самого початку зауважимо, що млини в чотирьох комітатах могли бути побудовані набагато раніше, ніж зазначають документи, оскільки на точну дату будівництва ми можемо посилатися лише в небагатьох випадках.

На території Ужанського комітату, як і скрізь в Угорському королівстві, розташування млинів було недалеко від королівського замку. Так, перші млини в комітаті були побудовані неподалік Ужгородського замку, на межі сіл Тарнівці і Шишлівці. 21 вересня 1333 р. Егерська капітула розслідувала випадок, коли між маєтками Шишлівці і Тарнівці був збудований млин, гребля якого спричинила підтоплення територій [АО, 2002, № 433].

11 березня 1335 р. палатин Вільмош Другет та 4 справників Ужанського комітату розпочали розслідування у справі, коли старий млин був зруйнований у Шишлівцях через зміну води річки Унг (Уж), яку спричинила гребля нового млина, побудованого у маєтку Буд [АО, XIX, 2004, № 100]. З назви та географічного розташування місць можна зробити висновок, що маєток Буд був попередником нинішньої Ботфалви. У 1336 році з приводу поділу власності вперше згадуються млини у маєтку Вінна [АО, XX, 2004, №108, DL 85234]. Згідно з документом, біля населеного пункту функціонувало три млини, які мали наступні назви: Adammolna, VezekfyIuanusmolna та Kuchkfyamolna. Також у документі говориться про те,

що сторони будуватимуть греблю, тобто, мова йде про водяний млин. У документі 1343 року щодо майнового спору знаходимо згадку про водяний млин, розташований поблизу поселення Чічер [АО, XXVII, 2007, №297, DL 31244].

Документ, датований лютим 1393 року, згадує Гедьзавад (Завада) і Нодьчертис (Чертижне), як новостворені села Ужанського комітату. На межі двох населених пунктів знаходилось два млини [PCSL, 2008, № 168. DL 70685]. Важливість документа полягає і в тому, що ці два поселення з XV ст. належали до Земплінського комітату. Стає очевидним, які території втратив комітат по відношенню до сусіднього комітату. У 1396 р. Ужанський комітат підтвердив, що жителі Нодьмігаль (Михайлівців) пошкодили засув млина Тиба та перекрили рів [ZSO, I, 1951, №4223]. 17 лютого 1416 р. палатин Міклош Гараї відклав позов парафіяльного священника Надьбаньї Петера та Анни Лештемірі про спір щодо землі та млина між маєтками Сентеш та Якобгаза [ZSO, V, 1997, №1562, DL 85662].

З вищенаведеного стає зрозумілим, що в південно-східній частині комітату були села, які володіли млинами. Можна бути цілком впевненими, що млини могли працювати і в інших районах, тому що 8 перерахованих вище млинів не могли задовольнити потребу у борошні близько 100 населених пунктів.

З повною впевненістю можемо говорити про існування у середньовіччі 5 млинів у Березькому комітаті.

Документ, виданий 1380 р., містить дані про те, що на межі села Добронь діяв млин на річці Латориця (*Primo incepissent ab uno molendino eiusdem in fluvio Laturcha sito, deinde processissent in meatu ipsius fluvii Laturcha versus plagam orientalem per longum spatium, ubi unu m eer Lachina appellatum exit de ipso fluvio Laturcha, et ibi a parte possessionis Dobron...*) [PCSL, 2008, №137, DL 70668]. На жаль, з документа не зрозуміло, про яку Добронь (Велику або Малу) іде мова, також текст не містить точної інформації про те, де саме він міг бути розташований. Певно тільки те, що на річці Латориці між Часлівцями, Геївцями, Довгим Полем та Добронем.

8 квітня 1397 р. король Сигізмунд дарував село Гать (Gát) Пейтру Перені та його сестрі Вероніці з усіма статками, обробленими та необробленими полями, луками, полями, виноградниками, лісами, водами та млинами [PCSL, 2008, № 183. DL 70713]. Млин був побудований раніше, оскільки документ містить у списку млин, а документ, датований чотирма роками пізніше, згадує про старий млин, який функціонує в поселенні Гать [PCSL, 2008, № 223. DL 70718]. 25 січня 1401 року зазначено, що через новий млин, побудований у селі Гут (Gut), був зруйнований старий млин у селі Гать. Крім того, король Сигізмунд наказує, що якщо млин, що працює в Гуті, не може працювати з нижчим рівнем води, його слід повністю знести, щоб не пошкодити старіший млин у Гаті, що належить Пейтеру Перені [PCSL, 2008, № 223. DL 70718].

5 листопада 1460 р. згадується діючий річковий млин у селі Серне. З документу стає відома його приблизна вартість. Якх Квасал заборгував 175 форинтів Симону та Міклошу Зеєх, які у разі неповернення мали право забрати маєтки у селі Серне

та Берегуйфалу, а також млин на річці Серне [PCSL, 2008, № 491. DL 70907].

22 лютого 1506 р. згадується млин та його розташування у панському маєтку Сентміклош [PCSL, 2008, № 722. DL 71096]. Точне місце розташування млина визначити неможливо, але, ймовірно, він працював у центрі у Сентміклоша.

Існували млини і в 20 населених пунктах комітату Угоча. Це єдиний комітат, в якому ми знаходимо млини у відповідному розподілі.

У 1262 р. король Іштван V надав привілеї севлюшівським лазаретам, серед яких значиться будівництво млина [PCSL, 2008, № 3. DL 70614]. Невідомо, чи був він збудований, однак з впевненістю можна сказати, що економічний центр комітату не може функціонувати без млина [Міговк, 2015, с. 283.]. Крім того, замок, який будувався на околиці селища, також свідчить про необхідність розміщення поблизу млина. Біля замку Дюла в XVI ст. вже існувало 12–14 млинів [Kiss, 1978, 269–291. old.]. Це говорить про те, що на початку XIV століття принаймні один млин мав працювати у безпосередній близькості від замку Канко. Крім того, слід пам'ятати, що по той бік Тиси, на пагорбі поруч із Кірайгазо (Королево) також у кінці XIII – початку XIV ст. був побудований замок Ньолаб [Міговк, 2013. I. С. 159–160.], що також вимагало існування принаймні одного млина.

22 серпня 1396 р. у селі Дюла воєвода Драг, жупан Марамарошського комітату поділив свою частку помістя Аклі з сином Яноша Матяшем [PCSL, 2008, № 181. DL 71101]. Млин у цьому селі на річці Ботар також потрапив під поділ. У 1398 році Матяш передав усю частину майна в селі Аклі воєводі Драгу, за що отримав увесь млин та інші маєтки в Дюлі [PCSL, 2008, № 193. DL 71068].

16 квітня 1450 р. з нагоди поділу спадщини Перені стає відомо про млини Текегаза (Текова), Ардова (Чорнотисова) (2 млини) та Туртеребеша [PCSL, 2008, № 476. DL 70896/1]. Ці млини, як відомо на прикладі Севлюша, були побудовані коло XIV ст. як господарські об'єкти для обслуговування замку Нялаб.

1411 р. з нагоди обходу межі Шаланок і Берег говориться про млин на р. Боржаві [ZSO, 1993, № 1481. DF 209489], який, на мою думку, належав Шаланок. На жаль, в ході візиту не вказується точна інформація про те, до якого села належав млин. Але в документі від 1490 р. згадується млин та його територія у декількох поселеннях, зокрема, в Шаланку [PCSL, 2008, № 630. DL 71024].

27 травня 1455 р. дізнаємося про спірну справу, пов'язану з млином у Шашварі [УМНО, 2006, № 57. DL 38613]. Оскільки Шашвар (Тросник) був офіційним місцем комітату Угоча, тобто місцем проведення повітових зборів та судових засідань, то, вірогідно, займав центральне місце, щоб мати свій власний млин. Звичайно, окреме дослідження дало б відповідь на це припущення, але прикладом може бути те, що саме тут кілька разів проводились повітові збори 1461 р. та 1471 р. [УМНО, 2006, №№ 68, 69, 70, 95, 96, 97, 98, 99]. У документі від 22 червня 1462 р. йдеться про Маломсігет поблизу Гетені [УМНО, 2006, № 71. DL 95530], що вказує на один з островів Тиси. 1512 року знову згадується про млин, який, згідно з документом,

був водяним млином [UMHO, 2006, № 137. DL 65372]. 9 серпня 1468 р. у селі Беке [Szabó, 1994, 141. old.], місцевий Міхаль виключив мірошника на ім'я Пал з млина на тиждень [UMHO, 2006, №76. DL 38357]. 7 січня 1477 р. Мартон Акус, Міклош та Мате Золтан з Чепи заборонили мешканцям Ардо, серед іншого, приходити до млина в Чепе [UMHO, 2006, № 106. DL 3081]. 28 липня 1478 р. у документі про допит певного Ласло Фодора в Шашварі згадується млин у селищі Пийтерфолово [UMHO, 2006, №111. DL 69857]. 22 вересня 1478 р. стосовно селища Фанчика зустрічаємо згадку, де згадується млин, однак не має впевненості, що це млин у Шашварі [UMHO, 2006, № 111. DL 69857]. 4 липня 1490 р. документ згадує млин та території декількох млинів у Шаланку, Мадярських та Руських Ком'ятах та Кішкарасло [PCSL, 2008, № 630. DL 71024]. 11 червня 1495 р. сини Перені за вірну службу дарували село Оклі з усіма його благами, включаючи млин та його територію, Палу та Шебештену з Магі. Шебештен був парафіяльним священником церкви Діви Марії в Севлюші [PCSL, 2008, № 672. DL 71076]. У 1499 р. король Владислав II дарував це поселення їм назавжди [PCSL, 2008, №695. DL 71076].

18 липня 1513 р. Іштван Перені продає чотири угочанських і одне сатмарське села, а разом з цим село Кірва з млином та його територією [PCSL, 2008, № 768. DL 71126]. На жаль, з наведеного документа не зрозуміло, чи діяв у селі млин, чи перелік стосується лише інших населених пунктів. 8 квітня 1514 р. з нагоди обміну маєтками ми дізнаємось про млин, який стояв у Надьгерца (нині Герца-Маре, Румунія) [PCSL, 2008, № 773. DL 71130]. 12 вересня 1514 р. Габор Перені отримує села Неветленфалу та Ботар від короля Владислава II, оскільки захистив замок Нялаб під час селянського повстання [PCSL, 2008, № 778. DL 71135]. З тексту не зрозуміло, який саме населений пункт володів млином, чи, можливо, обидва села.

Щодо комітату Марамарош, кількість млинів можна оцінити між 7 і 10.

17 березня 1419 р. дізнаємось про млин поселення Шайоз привоуду того, що Лелеська капітула зареєструвала Петермана з Шайо до поселення та половини млина [ZSO VII, 2001, № 194. MD, 1900, № 131]. У 1420 р. сини Яноша Долгаї зобов'язалися захищати нового власника поселення [MD, 1900, № 143]. Так само ми дізнаємось про млини в Шайомезо та Ізашопатак (Слатинка), коли 22 лютого 1431 р. донька воєводи Яноша була зареєстрована до цих маєтків [MD, 1900, № 166]. 31 січня 1475 р. з приводу згадки про Березний стає відома приблизна ціна тогочасного млина. Андраш, син Яноша Білкеї, продає дві кріпацькі ділянки та млин за 50 будайських марок та 54 форинти з чистого золота [MD, 1900, № 304].

6 червня 1478 р. у Хусті проводили перевірку парафіяльні священники з поселень Севлюша,

Шашвар, Верець та Фанчиково, а також мешканці з Хуста, щоб повернути спадщину від спадкоємців певного коваля Яноша, оскільки парафіяльний священник Петер Нергеш із Севлюша купив від них дану спадщину. У списку – серед переліку спадку – знаходимо і млин [PCSL, 2008, № 578. DL 70984].

5 серпня 1514 р. король Владислав II дарує землі Марамароша Габору Перені з усіма його благами, а саме: млини та землі з млинами, які він забрав у непокірних мармароських дворян [PCSL, 2008, №777. DL 71134]. Необхідні подальші дослідження, щоб точно ідентифікувати ці млини та землі. Певно тільки, що 17 березня 1515 р. Габор Перені отримав від короля також маєтки Лонка та Бичків разом із тамтешніми млинами [PCSL, 2008, № 779. DL 71136].

У найновіших публікаціях про середньовічний урбаністичний розвиток Марамароша знаходимо згадку про три поселення, де працювали млини: Сігет, Солотвино, Сарасау [Gulyás, 2015, 145. old.].

У більшості випадків документи не містять інформації про те, скільки коліс було у млинів, що є дуже важливим з огляду вивчення продуктивності. Якщо млин з одним колесом задовольняв потреби в борошні 250 людей щомісяця, то ця цифра зростала зі збільшенням кількості млинових коліс. Також варто пам'ятати, що в багатьох місцях використовувались домашні ручні жорна. Звісно, на багато відкритих питань ще належить відповісти, що потребуватиме подальших архівних та археологічних досліджень.

Висновки. Вагома частина населення працювала в сільському господарстві. Серед сільськогосподарської продукції першочерговим було вирощування пшениці та жита для випікання хліба. Виробництво відбувалося у кріпацьких сімейних господарствах, які повинні були утримувати себе, а також забезпечити дворянський податок і сплату державної та церковної десятини. Для виробництва борошна, необхідного для хліба, кожна сім'я мала обробляти площу щонайменше в 3 гектари, ще 3-6 гектарів потрібно було використовувати для луків, а також для вирощування різних круп, фруктів та овочів. Сільськогосподарські угіддя були поділені на дві частини: сад поблизу будинку, де вирощували овочі, фрукти та виноград, та ріллю на околиці села, де вирощували зернові та обробляли луки.

Для перемелювання зерна наявність млинів була життєво необхідною. Ще за часів правління дому Арпадів домашні ручні млини були заборонені, оскільки вигода від роботи млинів була у руках дворянських сімей. Через місцеві умови широке поширення отримали водяні млини. У різних комітатах знайдено неоднакову кількість млинів, попри це окреслюється таке покриття території млинами, яке цілком могло забезпечити потребу в їх використанні. Крім перемелювання, млини використовували для розпилювання, подрібнення та обробки вовни.

Список використаних джерел

Джерела:

Неопубліковані:

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (далі – MNLOL) Diplomatikai Levéltár (далі – DL) 70685.
MNLOL DF 209489.
MNLOL DL 108216.
MNLOL DL 3081.
MNLOL DL 31244
MNLOL DL 38357.
MNLOL DL 38613.
MNLOL DL 65372.
MNLOL DL 69857.
MNLOL DL 70614.
MNLOL DL 70668.
MNLOL DL 70713.
MNLOL DL 70718.
MNLOL DL 70718.
MNLOL DL 70896/1.
MNLOL DL 70907.
MNLOL DL 70984.
MNLOL DL 71024.
MNLOL DL 71068.
MNLOL DL 71076.
MNLOL DL 71076.
MNLOL DL 71096.
MNLOL DL 71101.
MNLOL DL 71126.
MNLOL DL 71130.
MNLOL DL 71134.
MNLOL DL 71135.
MNLOL DL 71136.
MNLOL DL 85234.
MNLOL DL 85662.
MNLOL DL 95530.

Опубліковані:

A győri székeskáptalan régi számadáskönyvei (далі – GYSZRSZ), 1918 / Szerk.: Iványi Béla Budapest, 43 old.
A Perényi család levéltára 1222–1526 (далі – PCSL), 2008. / Szerk.: Tringli István, Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 44. Budapest, 509 old.
Anjou-kori Oklevéltár (далі – AO XX), 2004. XX. 1336. / Szerk.: Piti Ferenc, Budapest–Szeged, 470 old.
Anjou-kori Oklevéltár (далі – AO XXVII), 2007. XXVII. 1343. / Szerk.: Piti Ferenc, Budapest–Szeged, 706 old.
Anjou-kori Oklevéltár (далі – AO XIX), 2004. XIX. 1335. / Szerk.: Kristó Gyula-Makk Ferenc, Budapest–Szeged, 491 old.
Anjou-kori Oklevéltár (далі – AO XVII), 2002. XVII. 1333. / Szerk.: Kristó Gyula, Budapest–Szeged, 324 old.
Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból (далі – MD) 1900/ Szerk.: Mihályi János, Máramaros-Sziget, 674 old.
Ugocsa megye hatóságának oklevelei (1290 – 1526). (далі – UMHO), 2006. / Szerk.: C. Tóth Norbert, Budapest, 123 old.
Zsigmond-kori oklevéltár. (далі – ZSO I), 1951. I. (1387 – 1399). / Szerk.: Mályusz Elemér, Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 1. Budapest, 795 old.
Zsigmond-kori oklevéltár (далі – ZS VII), 2001. VII. (1419 – 1420). / Szerk.: Mályusz Elemér-Borsa Iván, Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 37. Budapest, 726 old.
Zsigmond-kori oklevéltár (далі – ZSO III), 1993. III. (1411 – 1412). / Szerk.: Mályusz Elemér-Borsa Iván, Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 22. Budapest, 869 old.
Zsigmond-kori oklevéltár (далі – ZSO V), 1997. V. (1415 – 1416). / Szerk.: Mályusz Elemér-Borsa Iván, Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 27. Budapest, 850 old.

Література:

Bélay, Vilmos, 1943. *Máramaros megye társadalma és nemzetiségei: a megye betelepülésétől a XVIII. század elejéig*, Budapest, 224 old.
Belényesy, Márta, 1954. A földművelés fejlődésének alapvető kérdései a XIV. században, *Ethnographia* 65, Budapest, 387–413. old.
Belényesy, Márta, 1954. A földművelés fejlődésének alapvető kérdései a XIV. században, *Ethnographia* 66. Budapest, 58. old.
Engel, Pál, 1985. *Ung megye nemesi társadalma 1437 előtt*, Budapest, 263 old.
Engel, Pál, Kristó, Gyula, Kubinyi, András, 1998. *Magyarország története 1301 – 1526*, Budapest: Osiris Kiadó, 424 old.
Enzsöl, István, Lővei, Pál, 1994. A magyaróvári volt uradalmi malom és sörgár építéstörténete, *Arrabona* 20, 139–164. old.
Ferenci, László, 2006. Vízgazdálkodás a középkorban, *Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet. Jegyzet és forrásgyűjtemény*, Szerk.: Gyöngyössy Márton. Bp., 2006. 128–138. old.
Ferenci, László, Heckenast, Gusztáv, 1980. A vashámorok elterjedése Magyarországon (XIV – XV. század), *Történelmi Szemle* 23, 1–29. old

- Fügedi, Erik, 1960. Az esztergomi érsekség gazdálkodása a 15. század végén, *Századok* 94 (1960)/1. 82–124. old. (1960)/4. 505–556. old.
- Gerevich, László, 1984. *A pilisi ciszterci apátság*, Szentendre, 71 old.
- Gulyás, László Szabolcs, 2014. *Városfejlődés a középkori Máramarosban*, Erdélyi tudományos füzetek 280, Kolozsvár, 154 old.
- Györffy, György, 1963. Magyarország népessége a honfoglalástól a XIV. század közepéig, *Magyarország történeti demográfiaja*, Szerk. Kovacsics József. Bp. 52–79. old.
- Györffy, György, 1997. *Pest-Buda kialakulása*, Budapest, 242 old.
- Heckenast, Gusztáv, 1980. A vashámorok elterjedése Magyarországon (XIV – XV. század), *Történelmi Szemle* 23, 1–29. old.
- Juhász, Antal, 1991. Malmok, molnárság, sütő-vagy pékmesterség, *Magyar Néprajz* III. Kézművesség, Akadémia, Budapest, 154–213. old.
- Károlyi, Zsigmond, 1960. *A vízhasznosítás, vízepítés, és vízgazdálkodás története Magyarországon*, Budapest, 320 old.
- Kiss, Anikó, 1978. A gyulai várbirtok malmainak története, *Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 5, 269–291. old.
- Kubinyi, András, 1996. A Magyar Királyság népessége a 15. század végén, *Történelmi szemle*, 38. évfolyam, 135–161. old.
- Lambrecht, Kálmán, 1915. *A magyar malmok könyve*, Budapest, 100 old.
- Lehocky, Tivadar, 1881. *Beregvármegye monographiája*. I-III. Kötet, Ungvár. *Magyar Néprajz*. II. kötet. 1170 old.
- Magyar Néprajzi Lexikon*. K-Né. 754 old.
- Makkai, László, 1982. A feudális mezőgazdaság, *A mezőgazdaság története*, Szerk.: Gunst P. – Lökös L. Budapest, 35–61. old.
- Mihók, Richárd, 2015 (Mihók II). Adalékok Nagyszőlős XIII-XIV. századi történetéhez, *Tudományos Közlemények*, Ungvári Nemzeti Egyetem, Ungvár, 280–287. old.
- Mihók, Richárd, 2015. Adalékok Máramaros vármegye középkori történetéhez, *Scientia Denique*, Ungvár, 112–117. old.
- Pongrácz, Pál, 1967. *Régi malomépítészet*, Budapest: Műszaki könyvkiadó, 252 old.
- Szabó, István, 1940. *A magyar parasztság története*, Budapest, 80 old.
- Szabó, István, 1966. *A falurendszer kialakulása Magyarországon (X – XV. század)*, Budapest, 220 old.
- Szabó, István, 1994. *Ugocea megye*, Budapest-Beregszász, 207 old.
- Tobias, Lanslor, Mikael, Eskelner, Martin, Bakers. *A mezőgazdaság története*. (Online) https://books.google.com.ua/books?id=gh7NDwAAQBAJ&pg=PT199&lpg=PT199&dq=b%C3%BAza+hekt%C3%A1ronk%C3%A9nti+hozama+a+k%C3%B6z%C3%A9pkorban&source=bl&ots=j1sfWNckgQ&sig=ACfU3U3fgDipH6BSWjMpfld-Igav00__Zw&hl=hu&sa=X&ved=2ahUKEwiRsNaf6LzxAhXs_7sIHYK-DvkQ6AEwBXoECAw#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 28.08.2021.).
- Vajda, Tamás, 2012. 1326 és 1344 közötti okleveles adatok a hazai vízimalmokról, *Középkortörténeti tanulmányok* 7, Szeged, 375–407. old.
- Vajkai, Zsófia, 1995. Vízimalmaink a 11–13. Században, *Műszaki innovációk sorsa Magyarországon. (Malomipar-vaskohászat-textilipar)*, Szerk.: Endrei Walter, Budapest, 36–47. old.
- Міговк, Ріхард, 2013. Королівський замок «Ньолаб» у дзеркалі джерел (1262 – 1515), *Науковий вісник Ужгородського університету, Серія: Історія*, Ужгород, вип. 30. с. 159–160.
- Міговк, Ріхард, 2013 (II). Середньовічні ярмарки і митниці та їхня роль у розвитку Березького комітату, *Науковий вісник Ужгородського університету, Серія: Історія*, Ужгород, вип. 31, с. 3–7.
- Тиводар, М. П., 2011. *Етнографія Закарпаття*, Ужгород: Гражда, 416 с.

References

- A győri székeskáptalan régi számadáskönyvei. (GYSZRSZ), 1918 / Szerk.: Iványi Béla Budapest, 43 old. (in Hungarian).
- A Perényi család levéltára 1222–1526 (PCSL), 2008. / Szerk.: Tringli István, Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 44. Budapest, 509 old. (in Hungarian).
- Anjou-kori Oklevéltár (AO XX), 2004. XX. 1336. / Szerk.: Piti Ferenc, Budapest–Szeged, 470 old. (in Hungarian, in Latin).
- Anjou-kori Oklevéltár (AO XXVII), 2007. XXVII. 1343. / Szerk.: Piti Ferenc, Budapest–Szeged, 706 old. (in Hungarian, in Latin).
- Anjou-kori Oklevéltár. (AO XIX), 2004. XIX. 1335. / Szerk.: Kristó Gyula-Makk Ferenc, Budapest–Szeged, 491 old. (in Hungarian, in Latin).
- Anjou-kori Oklevéltár. (AO XVII), 2002. XVII. 1333. / Szerk.: Kristó Gyula, Budapest–Szeged, 324 old. (in Hungarian, in Latin).
- Bélay, Vilmos, 1943. *Máramaros megye társadalma és nemzetiségei: a megye betelepülésétől a XVIII. század elejéig*, Budapest, 224 old. (in Hungarian).
- Belényesy, Márta, 1954. A földművelés fejlődésének alapvető kérdései a XIV. században, *Ethnographia* 65, Budapest, 387–413. old. (in Hungarian).
- Belényesy, Márta, 1954. A földművelés fejlődésének alapvető kérdései a XIV. században, *Ethnographia* 66. Budapest, 58. old. (in Hungarian).
- Engel, Pál, 1985. *Ung megye nemesi társadalma 1437 előtt*, Budapest, 263 old. (in Hungarian).
- Engel, Pál, Kristó, Gyula, Kubinyi, András, 1998. *Magyarország története 1301 – 1526*, Budapest: Osiris Kiadó, 424 old. (in Hungarian).
- Enzsöl, István, Lővei, Pál, 1994. A magyaróvári volt uradalmi malom és sörgyár építéstörténete, *Arrabona* 20, 139–164. old. (in Hungarian).
- Ferenci, László, 2006. *Vízgazdálkodás a középkorban, Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet. Jegyzet és forrásgyűjtemény*, Szerk.: Gyöngyössy Márton. Bp., 2006. 128–138. old. (in Hungarian).
- Ferenczi, László, Heckenast, Gusztáv, 1980. A vashámorok elterjedése Magyarországon (XIV – XV. század), *Történelmi Szemle* 23, 1–29. old. (in Hungarian).
- Fügedi, Erik, 1960. Az esztergomi érsekség gazdálkodása a 15. század végén, *Századok* 94 (1960)/1. 82–124. old. (1960)/4. 505–556. old. (in Hungarian).
- Gerevich, László, 1984. *A pilisi ciszterci apátság*, Szentendre, 71 old. (in Hungarian).
- Gulyás, László Szabolcs, 2014. *Városfejlődés a középkori Máramarosban*, Erdélyi tudományos füzetek 280, Kolozsvár, 154 old. (in Hungarian).

- Győrffy, György, 1963. Magyarország népessége a honfoglalástól a XIV. század közepéig, *Magyarország történeti demográfiaja*, Szerk. Kovacsics József. Bp. 52–79. old. (in Hungarian).
- Győrffy, György, 1997. *Pest-Buda kialakulása*, Budapest, 242 old. (in Hungarian).
- Heckenast, Gusztáv, 1980. A vashámorok elterjedése Magyarországon (XIV – XV. század), *Történelmi Szemle* 23, 1–29. old. (in Hungarian).
- Juhász, Antal, 1991. Malmok, molnárság, sütő-vagy pékmesterség, *Magyar Néprajz* III. Kézművesség, Akadémia, Budapest, 154–213. old. (in Hungarian).
- Károlyi, Zsigmond, 1960. *A vízhasznosítás, vízépítés, és vízgazdálkodás története Magyarországon*, Budapest, 320 old. (in Hungarian).
- Kiss, Anikó, 1978. A gyulai várbirtok malmainak története, *Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 5, 269–291. old. (in Hungarian).
- Kubinyi, András, 1996. A Magyar Királyság népessége a 15. század végén, *Történelmi szemle*, 38. évfolyam, 135–161. old. (in Hungarian).
- Lambrecht, Kálmán, 1915. *A magyar malmok könyve*, Budapest, 100 old. (in Hungarian).
- Lehocky, Tivadar, 1881. *Beregvármegye monographiája*. I-III. Kötet, Ungvár. (in Hungarian).
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNLOL) Diplomatikai Levéltár (DL) 70685. (in Latin).
- MNLOL DF 209489. (in Latin).
- MNLOL DL 108216. (in Latin).
- MNLOL DL 3081. (in Latin).
- MNLOL DL 31244. (in Latin.)
- MNLOL DL 38357. (in Latin.)
- MNLOL DL 38613. (in Latin.)
- MNLOL DL 65372. (in Latin.)
- MNLOL DL 69857. (in Latin.)
- MNLOL DL 70614. (in Latin.)
- MNLOL DL 70668. (in Latin.)
- MNLOL DL 70713. (in Latin.)
- MNLOL DL 70718. (in Latin.)
- MNLOL DL 70718. (in Latin.)
- MNLOL DL 70896/1. (in Latin.)
- MNLOL DL 70907. (in Latin.)
- MNLOL DL 70984. (in Latin.)
- MNLOL DL 71024. (in Latin.)
- MNLOL DL 71068. (in Latin.)
- MNLOL DL 71076. (in Latin.)
- MNLOL DL 71076. (in Latin.)
- MNLOL DL 71096. (in Latin.)
- MNLOL DL 71101. (in Latin.)
- MNLOL DL 71126. (in Latin.)
- MNLOL DL 71130. (in Latin.)
- MNLOL DL 71134. (in Latin.)
- MNLOL DL 71135. (in Latin.)
- MNLOL DL 71136. (in Latin.)
- MNLOL DL 85234. (in Latin.)
- MNLOL DL 85662. (in Latin.)
- MNLOL DL 95530. (in Latin.)
- Magyar Néprajz*. II. kötet. 1170 old. (in Hungarian).
- Magyar Néprajzi Lexikon*. K-Né. 754 old. (in Hungarian).
- Makkai, László, 1982. A feudális mezőgazdaság, *A mezőgazdaság története*, Szerk.: Gunst P. – Lökös L. Budapest, 35–61. old. (in Hungarian).
- Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból. (далі – MD) 1900/ Szerk.: Mihályi János, Máramaros-Sziget, 674 old. (in Hungarian, in Latin).
- Mihók, Richárd, 2015 (Mihók II). Adalékok Nagyszőlős XIII-XIV. századi történetéhez, *Tudományos Közlemények*, Ungvári Nemzeti Egyetem, Ungvár, 280–287. old. (in Hungarian).
- Mihók, Richárd, 2015. Adalékok Máramaros vármegye középkori történetéhez, *Scientia Denique*, Ungvár, 112–117. old. (in Hungarian).
- Mihovk, R., 2013 (II). Serednovichni yarmarky i mytnytsi ta yikhnia rol u rozvytku Berezkohto komitatu [edieval fairs and customs and their role in the development of the Berezka Committee], *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu, seriia: Istoriia*, Uzhhorod, vyp. 31, s. 3–7. (in Ukrainian).
- Mihovk, R., 2013. Korolivskiy zamok «Nolab» u dzerkali dzherel (1262 – 1515) [Royal castle "Nyolab" in the mirror of springs (1262 – 1515)], *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu, seriia: Istoriia*, Uzhhorod, vyp. 30, s. 159–160. (in Ukrainian).
- Pongrácz, Pál, 1967. *Régi malomépítészet*, Budapest: Műszaki könyvkiadó, 252 old. (in Hungarian).
- Szabó, István, 1940. *A magyar parasztság története*, Budapest, 80 old. (in Hungarian).
- Szabó, István, 1966. *A falurendszer kialakulása Magyarországon (X – XV. század)*, Budapest, 220 old. (in Hungarian).
- Szabó, István, 1994. *Ugocsa megye*, Budapest-Beregszász, 207 old. (in Hungarian).
- Tobias, Lanslor, Mikael, Eskelner, Martin, Bakers. *A mezőgazdaság története*. (Online) https://books.google.com.ua/books?id=gh7NDwAAQBAJ&pg=PT199&lpg=PT199&dq=b%C3%BAza+hekt%C3%A1ronk%C3%A9nti+hozama+a+k%C3%B6z%C3%A9pkorban&source=bl&ots=j1sfWNCkgQ&sig=ACfU3U3fgDipH6BSWjMpfld-IgavOO__Zw&hl=hu&sa=X&ved=2ahUKEwiRsNaf6LzxAhXs_7sIHYK-DvkQ6AEwBXoECACQAw#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 28.08.2021.). (in Hungarian).
- Tyvodar, M. P., 2011. *Etnohrafiia Zakarpattia [Ethnography of Transcarpathia]*, Uzhhorod: Grazhda, 416 s. (in Ukrainian).

Ugocha megye hatóságának oklevelei (1290 – 1526). (далі – UMHO), 2006. / Szerk.: C. Tóth Norbert, Budapest, 123 old. (in Hungarian, in Latin).

Vajda, Tamás, 2012. 1326 és 1344 közötti okleveles adatok a hazai vízimalmokról, *Középkortörténeti tanulmányok* 7, Szeged, 375–407. old. (in Hungarian).

Vajkai, Zsófia, 1995. Vízimalmaink a 11–13. Században, *Műszaki innovációk sorsa Magyarországon. (Malomipar-vaskohászat-textilipar)*, Szerk.: Endrei Walter, Budapest, 36–47. old. (in Hungarian, in Latin).

Zsigmond-kori oklevéltár (далі – ZS VII), 2001. VII. (1419 – 1420). / Szerk.: Mályusz Elemér-Borsa Iván, Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 37. Budapest, 726 old. (in Hungarian, in Latin).

Zsigmond-kori oklevéltár (далі – ZSO III), 1993. III. (1411 – 1412). / Szerk.: Mályusz Elemér-Borsa Iván, Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 22. Budapest, 869 old. (in Hungarian, in Latin).

Zsigmond-kori oklevéltár (далі – ZSO V), 1997. V. (1415 – 1416). / Szerk.: Mályusz Elemér-Borsa Iván, Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 27. Budapest, 850 old. (in Hungarian, in Latin).

Zsigmond-kori oklevéltár. (далі – ZSO I), 1951. I. (1387 – 1399). / Szerk.: Mályusz Elemér, Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 1. Budapest, 795 old. (in Hungarian, in Latin).

SUMMARY

PRODUCTION AND PRIMARY PROCESSING OF GRAIN IN THE UNG, BEREG, UGOCHA AND MARAMOROS COUNTIES IN THE MIDDLE AGES

Rikhard Mihovk

Senior lecturer, Department of History of Hungary and European Integration
SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod

The present research deals with the medieval grain production and the primary processing of it in Ung, Bereg, Ugocha and Maramoros counties. In the Middle Ages, the primary foodstuff was bread, which could be made from a variety of grains. In today's Transcarpathia, bread was made primarily using wheat and rye, which were crucial parts of the everyday eating. After the founding of the Hungarian state, the branch of the food production underwent a transformation, namely the animal-husbandry was slowly replaced by tillage. With the continuous development of the village system, indoor and outdoor farming were also spreading. Grain was grown on arable land away from the house, which has been a high priority. In order to understand the system based on family farming, principally the number of family members must be calculated, and then the average number of settlements follows from the obtained data, which gives the amount of land required per families and settlements to produce grain for bread. The bread was baked in a two-week cycle, when the family gained 30 kg. The growing crops for bread is the first stage of the process, which is followed by milling, i.e. the second stage. Grinding took place in mills, of which several varieties are separated. In the case of our region, watermills were widespread, of which there are also several types. We separate a stream mill and a floating mill from water mills. In the case of our region, both varieties have been identified. The mills did not work all year round, they could only work at the proper water level. Therefore, neither in winter cold nor in summer the mill could not work, so the grinding of flour needed for bread took place mainly in spring and autumn. Mills were one of the most complex technological machines of the time, the operation and maintenance of which required a specialist with relevant knowledge. Mills can be used for grinding grain, as well as for sawing and grinding wood. By examining the available resources, tens of mills were localized in the four counties, which also sheds light on the technological development of the age.

Keywords: grain production, primary food, agriculture, mill, settlement, population of settlements, Ung, Bereg, Ugocha, Maramoros, counties.